

UDK 821.161.1.09Lavrov P.

UDK 821.163.4.09Petrović Njegoš P. II

Pregledni rad

Krsto PIŽURICA (Podgorica)

P. A. LAVROV I NJEGOVA STUDIJA O NJEGOŠU

Ovaj prilog podsećanje je na poznatoga ruskog filologa s kraja XIX i početka XX vijeka akademika Petra Aleksejeviča Lavrova, s posebnim osvrtom na njegovu monografiju *Petar II Petrović Njegoš, vladika crnogorski i njegova književna djelatnost*. Autor Lavrova smatra začetnikom njegošologije, ali i jednim od najznačajnijih tumača Njegoševa književnog djela. U radu je dat detaljan pregled Lavrovljeve monografije te ocjena da je riječ o najcitiranijoj knjizi nastaloj o najvećem crnogorskom pjesniku i misliocu. Lavrovljevu monografiju, po riječima autora priloga, citira i autoritativna Redakcija Njegoševih sabranih djela, a u naše vrijeme i njegošolog V. P. Nikčević. Iako se u nekim aspektima tekst ove knjige doživljava kao staromodan, on je značajan kao kulturni raritet i riznica naučnih vrijednosti. Savremena njegošologija obogaćena je djelima V. Pavićevića, P. Popovića, Mil. Đilasa, Spasića, Vojislava P. Nikčevića, Slobodana Tomovića i tolikih drugih, ali je Lavrov neprevaziđen i uvijek dobro došao pri ruci.

Ključne riječi: *Petar Aleksejevič Lavrov, Petar II Petrović Njegoš, istorija književnosti, njegošologija*

Petar Aleksejevič Lavrov rodonačelnik je enormno bogate literature o Petru II Petroviću Njegošu. On je, dakle, jedan od tvoraca njegošologije i spada u njezin vrh. Prije njega o Njegošu su, neko manje, neko više, pisali St. Vraz, Jov. Subotić, St. M. Ljubiša, V. M. G. Medaković i Svetislav Vulović, ali ih je Lavrov nadmašio ne samo voluminožnošću svoga djela, već i fundamentalnim istinama o Njegoševu djelu i naučnošću viđenja Njegoševe pojave u cjelini. Široj čitalačkoj publici, zbog nepristupačnosti teksta, bio je poznatiji ogled srpskoga kritičara 19. vijeka Svetislava Vulovića pod naslovom „Petar Petrović Njegoš, pesnik srpski“, objavljen u *Godišnjici Nikole Čupića* 1877. (EJ 8, 559), ali ga je Lavrov u naučnim krugovima zašenio i postao nezaobilazna literatura o Njegošu i njegovu djelu. Vulović je, inače, bio profesor južnoslovenskih književnosti na Velikoj školi u Beogradu, pa se i po struci i po pozivu morao baviti Njegošem i njegov ogled doživljava i nova izdanja, savremena. Taj ogled je Lavrovu bio poznat, a možda je i podsticajno djelovao da se posveti velikome pjesniku južnoslovenske literature. Prevazišao ga je, svim elementima književne kritike je iznad njega.

Kao i Vulović, i Petar Aleksejevič Lavrov bio je kvalifikovan da piše o Njegošu. Taj ruski slavist rođen je u Jaroslavlju 1856. i živio je do 1929. god. Umro je u Lenjingradu. Poslije završenih studija na Filološkome fakultetu u Moskvi 1887. godine bio je privatni docent Moskovskoga univerziteta, a zatim 1898. vanredni i 1900. redovni profesor Odeskoga univerziteta, a odatle prešao u Petrograd za redovnoga profesora. Bio je član Ruske akademije nauka i dopisni član (od 1906) Srpske kraljevske akademije. U profesorskoj karijeri Lavrov se bavio proučavanjem slovenskih jezika i književnosti (pretežno južnoslovenskim jez.), slovenske arheologije i paleografije. Sa saradnicima je dovršio *Rečnik bugarskog jezika*, a u njegovoj redakciji izašao je 1912. god. ruski prijevod *Pregleda srpske književnosti* Pavla Popovića. Napisao je opširnu biografiju P. J. Šafarika, a pisao je i o aneksiji Bosne i Hercegovine. „Njegova magistarska disertacija Petar Petrović Njegoš, vladika crnogorski, i njegova literarna djelatnost (Петръ II Петровичъ Нѣгошъ, Владыка черногорскій, и его литературня дѣятельность), Moskva, 1887. god., „rađena na osnovu građe Cetinjskog i Dubrovačkog arhiva, ima i danas znatnu naučnu vrednost“ (EJ, 5, 496). Koliko mi je poznato knjiga dosad nije prevedena na štokavske jezike, a na našem, crnogorskom jeziku ona se ovom prilikom pojavljuje prvi put.

Prolazi, dakle, sto dvadeset i peta godišnjica od pojave Lavrovljeve knjige o Njegošu, a ona se tek danas pojavljuje na crnogorskome jeziku. Taj fakat budi u nama mnoga pitanja o tome zašto je trebalo da prođe toliko vremena a da knjigu niko (od naših) ne prevede. Kad se studija pojavila, nije nicalo pitanje o njenoj naučnosti i sveobuhvatnosti građe kojom se bavi; me-

todologija primijenjena u njezinu koncipiranju bila je primjerena vremenu, njeni dometi su neosporni, a, eto, ipak prolazi vijek i četvrt da se ona tek sad pojavi kod nas.

Knjiga o kojoj teče riječ monografskoga je tipa. Njen autor se zaputio prostorom i vremenom da iznađe i predoči genealogiju Njegoševe loze, njegov životni put i genezu pjesnikova poetskog iskaza. U tehničkom smislu u knjizi se jasno uočavaju dva dijela, pri čemu je prvi dio posvećen istorijskome kontekstu, a drugi dio genezi Njegoševa pjesničkog iskaza i raspravljanju o autorstvu Mažuranićeva epa *Smrt Smail-age Čengića*. Prostor posvećen takvome koncipiranju studije srazmjerno je ujednačen, pa se ne može govoriti o favorizovanju jedne građe na račun druge. Autor studije nije dao popis korišćene literature, kako se to praktikuje u sličnim poduhvatima, ali se izvori najčešće mogu videti iz fusnota, čime rukopis obiluje. Iako je njeošologija bila u povoju u vrijeme autorova bavljenja Njegošem – ipak je bilo izvora na raspolaganju, što smo već napomenuli u uvodnome dijelu ovoga teksta. Kako arhivska građa (pisma) nije bila proučena i sređena kad je Lavrov pisao studiju – mislimo da je nesređenost te građe mogla biti ograničavajući činilac i smetnja u donošenju zaključaka. Zahvaljujući današnjem stepenu nauke o Njegošu (*Celokupna dela*, Prosveta, Beograd 1951–1955), može se provjeriti sve što je Lavrov napisao o Njegošu i njegovu djelu. Najteža provjera ide s pismima, mada autor predočava i datum koji nose.

Uvodni dio (*Uvod*) ove studije razglobljen je kako slijedi: „Porijeklo teokratije u Crnoj Gori“, „Začeci odnosa Rusije i Crne Gore i njihov karakter za vrijeme prethodnika vladike Petra II“. Lavrov nema Đilasov zamah u predočavanju predaka vladike Rada. Napisao je da je Njegoš „posljednji crnogorski vladika i gospodar“. Prvo je tačno, drugo nije. Markirajući vladiku Danila kao odlučnoga vladara – autor se zadržava na njegovim prvim vezama s ruskim carem Petrom Velikim, na jačanju veza Crne Gore i Rusije, fiksira rusku novčanu pomoć Crnoj Gori i naglašava nastojanje crnogorskih vladika Vasilija i Petra I da se veze s Rusijom produbljuju. Nije propustio da napomene da je Rusija pristala da se Boka Kotorska 1814. ustupi Austriji.

Radi lakšega ovladavanja materijom koju tretira autor je pribjegao klasičnome metodu diobe građe na tzv. *glave*, što podrazumijeva raslojavanje građe po periodima, odnosno po tematici pjesničkih ostvarenja. Takvih poglavlja u prvome dijelu ima četiri, a u drugome dijelu ih je pet. Posebne cjeline u studiji jesu tzv. prilozi (kojih ima dva) i, ponovimo, rasprava o *Smrti Smail-age Čengića*. U jednome od priloga nalazi se istorijska dokumentacija, a drugi dio donosi dvadeset i jednu Njegoševu pjesmu, kojih nema u pančevačkome izdanju Njegoševih djela braće Jovanović.

Prvu glavu Lavrov je naslovio „Vaspitanje i prve godine upravljanja Petra II Crnom Gorom do njegova dolaska u Rusiju“. Da bi se čitalac lakše snalazio, autor je pribjegao predočavanju ključnih tačaka o tome što koja cjelina donosi. On naglašava da je vladika Petar I tek u trećem pokušaju, odabirom Radivoja za nasljednika, uspio da riješi pitanje nasljedstva. Preko Njegoševa djetinjstva i dječastva autor je olako prešao, izbjegavajući poznato romantičarstvo Ljubomira Nenadovića, posvećeno tome periodu Njegoševa života. Njegošev dolazak na Cetinje kod strica označio je pravu etapu u njegovu životu. Današnjem čitaocu Lavrovljeve studije izgleda poznato to što pisac predočava Jakova Ceka, monaha Misaila i savinskoga monaha Josipa Tropovića kao Njegoševe prve učitelje i vaspitače, ali kad je Lavrov pisao studiju, on je među prvima, ako ne i prvi *otkrivao* podatke i predočavao ih. Lavrov spominje i Radov susret sa Simom Milutinovićem. On fiksira i vrijeme Simovo provedeno na Cetinju.

Smrću Petra I započeo je potpuno nov način Radova života i susret s obavezama o kojima nije ni sanjao. Lavrov spominje dolazak Vukotića i Vučićevića u Crnu Goru, zatim intrigiranje u vezi s Radovim nasljeđivanjem Petra I i njegove prve korake na reformi unutrašnjega života Crne Gore: uspostavljanje senata, gvardije i perjanika, otvaranje škola, zavođenje poreza i sl. Fiksira i započetu Njegoševu saradnju kroz prepisku s Jeremijom Gagićem, ruskim konzulom u Dubrovniku. Valja napomenuti da autor svoja istraživanja temelji na arhivskoj građi.

Prikazujući kontakte Crne Gore s okruženjem za prvih godina Njegoševe vladavine, Lavrov spominje neuspjele napade Crnogoraca na tursku Podgoricu 1831. i 1832. godine, pružanje azila skadarskome veziru Mustafa-paši, zatim kontakte s Gagićem, Tatišćevim i Neseljrodom, spominje bune u Bosni i Hercegovini protiv Sultana, Njegoševu okrenutost prema tim bunama i sl. Naveo je i trodnevno Gagićevo boravljenje u Crnoj Gori i njegov izvještaj pretpostavljenima. Po autoru Gagić je stao na stranu Crnogoraca u vezi s podgoričkim pitanjem. Opširnim pozivima na dokumentaciju Lavrov potkrepljuje svoje zaključke. Ruski gospodar nije bio zadovoljan Njegoševom iskrenošću prema bunama u Bosni.

Drugu cjelinu studije o Njegošu Lavrov je naslovio „Od prvoga odlaska Vladike u Petrograd 1833. g. do njegova drugoga odlaska u Rusiju 1837. g.“. Taj dio studije raščlanjen je na osamnaest podsetnika i predstavlja logički zaokruženu cjelinu. Kako se zna, cilj Njegoševa puta u Rusiju bio je njegovo zavladičenje i Lavrov konstatuje da je Njegoš „bio prvi crnogorski vladika koji je posvećen u Rusiji“. Ruski gospodar prisustvovao je liturgiji u vrijeme Njegoševa rukopoloženja. Njegoš je tom prilikom uspostavio lične kontakte s nizom ličnosti iz ruskoga života. Lavrov spominje i poznatu anegdotu, koju

je lansirao Medaković, vezanu za gospođu Česmensku i njen novčani poklon Njegošu, zapravo Crnoj Gori. Taj put značio je za Njegoša mnogo, između ostalog učvrstio je njegovu poziciju među Crnogorcima. Veze Crne Gore i Rusije postale su čvršće. Uz otvaranje škola Lavrov ističe i formiranje štamparije na Cetinju i daje popis knjiga štampanih u njoj, između ostalih spomenute su i dvije Njegoševe knjige – *Pustinjak cetinjski* i *Lijek jarosti turske*, obje iz 1834. godine. Kako je znano, štamparija je „svoje postojanje okončala za vrijeme vladavine knjaza Danila 1852. g., kad su njena slova pretopljena u pušćana zrna“. Lavrov pominje i sukob Njegošev s Vukotićem i Vučićevićem i njihov odlazak iz Crne Gore. On naglašava i vremenski kontekst Njegoševe vladavine i njegova nastojanja da na granicama sačuva mir. Sukobi su nicali i na granici Crne Gore i Austrije, osobito oko manastirā Maine i Stanjevići. Navodi citat, po Medakoviću, koji je odaslao Petar I na ponude da naznačene manastire ustupi: „Ni pokriveni ledom krš nećemo prodati ni za kakva blaga, zato što je i taj krš obliven junačkom krvlju; zato što bi i sama spravedljiva priroda na takav nečuveni grijeh prolila suze tuge i pečala. I da zaspete taj goli krš zlatom, ni tada me nećete kupiti vašima parama. Ne treba meni nikakvo bogatstvo i blago ovoga svijeta, meni je vrijedna samo čest moja i mojega naroda, s kojom želim živjeti i umrijeti“. Njegoš je, kako se zna, bio popustljiviji od svojega strica i pristao da proda prvo Maine, a zatim i Stanjeviće.

U trećoj glavi Lavrov piše o razdoblju „Od vremena drugog Vladičina putovanja u Rusiju, 1837. g. do 1848. g.“. Shodno svojoj šemi tehničkoga uređenja studije, Lavrov je i ovu cjelinu razbio na dvadeset i četiri poteje-line, čvorišne tačke svoga izlaganja. Preobražaj života u Crnoj Gori zahtijevao je znatna materijalna sredstva, kojih Crna Gora nije imala. Zavedeni porez nije bio dovoljan za podmirivanje potreba modernizovane države. Turci su spaljivali, đe su stizali, i ušev i šenokose, pljačkali stoku i sl. Godine 1836. počeli su sukobi oko Grahova, kad se desio i poznati slučaj u kome su stradali Grahovljani, ali i devet Petrovića, među njima i Jovan, Joko, Vladičin najmlađi brat. Vladiku su uznemiravali i nemiri u Riječkoj i Crmničkoj nahiji. Zle godine uzimale su svoj danak. Poslije povratka iz Rusije zaključio je mir s Bosancima i Hercegovcima, čiji prijepis predočava. Mir, međutim, nije poštovan. Nov impuls miru s bosanskim pašama bio je Njegošev susret s Ali-pašom Rizvanbegovićem, održan septembra 1842. g. u Dubrovniku. Neprijateljstva sa skadarskim pašama kulminirala su turskim zauzimanjem Lesendra i Vranjine, ostrva u Skadarskome jezeru.

Bez obzira na to što je na putu do ruskoga cara bio zadržan, valjda pola godine, u Pskovu, Njegoš se iz Rusije vratio zadovoljan. Lavrov ne govori, ne piše, o razlozima iz kojih je bio zatočeništvom ignorisan od cara, ali se naslućuje da je to bilo zbog ogovaranja kod kuće. Iz Rusije je dobio i

novu finansijsku pomoć Crnoj Gori. Ali što za fajdu kad su ga na crnogorskim granicama očekivali stalni sukobi s pašama i zdesna i slijeva. Mir koji Njegoš postiže – na granicama niko ne poštuje. Potvrđuje se istina da je pravda na strani jačega. Dok iščitavam Lavrova i pratim Njegoševa pisma o toj problematici nameće mi se Homerova misao iz *Ilijade* kako „tvrde vjere među ljudma i lavima nema“ (MH, 449) i saživljujem se s Njegošem. Skadarski paša pribjegava i metodu podmićivanja Crnogoraca, uz uslov da se bune protiv Njegoša i njegove uprave. I Crmnica ga izdaje. Pomenuli smo, navrzle su se i zle godine. Njegoš piše Jeremiji Gagiću jula 1846, pa kaže: „U nas je ovu godinu suša; da je takve ne pamti sadašnji naraštaj; njive ni svoja šemena nijesu donijele: narod je cio bez žita: ovo je gore, nego kuga“. Gagić, po Lavrovu, saopštava da stanovništvo „Katunske nahije umire od gladi“. On saopštava i jeziv prizor u svome izvještaju: „Samo što sam se pojavio na pazaru, mjestu okupljanja Crnogoraca, bio sam okružen mnoštvom siromaha, koji su prosili hljeba i pitali me hoće li se Vladika brzo vratiti iz Rusije da ih spasi gladi koja im prijeti pogibijom“. Iz ovoga je perioda i boni nauk *Tijesno mi otvsjudu*. Ni 1848. g. Crnogorcima nije bila ništa rodnija od prethodnih. Avgusta 1848. Vladika piše Gagiću: „U nas je velika suša; već od 20. maja pa do danas gotovo nigde u Crnoj Gori nije palo kapi dažda. Glad prijeti ovome narodu“. Lavrov saopštava da je Njegoš pismom od 4. avgusta 1848. tražio od Gagića da se zauzme kod ruskoga dvora da opet poseti Rusiju kako bi „predstavio potrebe ovoga gorskoga naroda“. Mi pismo te sadržine pod tim datumom nijesmo našli u Njegoševim „Pismima“ (III). Do toga putovanja nije došlo.

Lavrov spominje i Njegoševu prodaju Maina i Stanjevića Austriji i ne propušta da zbog toga kritikuje Njegoša. „Iako su ta Vladičina razmišljanja bila u izvjesnoj mjeri ispravna, mora se priznati da je na to pitanje daleko patriotskije gledao njegov prethodnik, Sv. Petar, koji nikom nije htio ustupiti ni parče crnogorske zemlje.“ On široko piše o razgraničenju Crne Gore i Austrije, osnivanju pomjesnih sudova za rješavanje pograničnih sporova, o Vladčinu odlasku u Beč 1844. g. i sl. Poziva se na Dučića i Medakovića pri ocjeni razgraničenja između Crne Gore i Austrije, smatrajući da je išlo „nauštrb Crne Gore“. Nemiri na granici s Austrijom stalno su se dešavali.

Četvrtu glavu „Od 1848. g. do Vladičine smrti 1851. g.“ Lavrov je razložio kako slijedi: Godina 1848. – Nemiri u Boki. – Obraćanje crnogorskoga vladike stanovništvu Boke. – Odnosi sa Srbijom. – Vladčini odnosi s Hrvatima. – Vladčina bolest. – Putovanje u Italiju. – Vladčina smrt i zavještanje. On naglašava da je Vladika htio da ostane lojalan po pitanju odnosa prema svojim sušedima u Boki. On citira Njegoševo „Objavlenije“ od 20. maja 1848, upućeno Bokeljima i Dubrovčanima, s pozivom na lojalnost Jelačiću, ali ne navodi i posebno obraćanje „Bokeljima“ od maja 1848, u kome Bokeljima i prijeti ako

ne budu lojalni Jelačiću. Navodi i pojavu nemira u Boki, imenujući posebno onu u grbaljskoj opštini. Predočava i Njegoševo pismo upućeno guvernaduru Dalmacije 17. novembra 1848. g. Njegoševu okrenutost Srbiji toga razdoblja Lavrov potkrepljuje Njegoševim pismom Aleksandru Karađorđeviću od 14. IV 1849. Lavrov u svojoj priči o naznačenome periodu spominje i Njegoševo pismo Jelačiću od 3. juna 1849. g., ali ne citira njegov pozdrav „Tvoj sobrat i najiskreniji prijatelj“. Rezimiraćemo ovo razdoblje Lavrovljevom ocjenom: „Ta pisma otkrivaju blagorodni način Vladičina razmišljanja, koji je uvijek ostao vjeran načelima narodnosti, bratstva, slobode i pravednosti.“

Ovo poglavlje Lavrov završava napomenom da je Njegoš ponovo htio da posjeti Rusiju i pri tome se poziva na Njegoševo pismo Neseljrodu. Do toga putovanja nije došlo, autor nalazi razlog u Njegoševoj bolesti. Pri kraju spominje i Njegošev odlazak u Italiju. Iz ove cjeline interesantan je Njegošev testament, sačinjen u Prčanju maja 1850, a prvi put štampan u cjelosti u *Šumadinki* za 1852. god.

II

Naše dosadašnje izlaganje bilo je zasnovano na prikazu društveno-istorijskih okolnosti Njegoševe vladavine. Tako je u Lavrovljevoj studiji o Njegošu. Prelaskom na fazu Njegoševe umjetničke djelatnosti Lavrov je prešao na prikaz Njegoševe literarne djelatnosti. Razvijen narodni osećaj za vlastitu samobitnost, potenciran crnogorskom epskom pjesmom i geografska skrajnutost (i drugi elementi) usloveli su da u Crnoj Gori bude razvijan osećaj za narodni jezik i narodnost u umjetničkome tekstu. Lavrov spominje pjesnike koji su početne svoje pjesme, zbog istorijskih okolnosti, pisali na stranome jeziku, na primjer Preradović. U Crnoj Gori prilike su bile specifične, pa se narodni jezik i sačuvao. U prikazu uticaja narodnoga elementa na Njegoševe početne pjesmotvore Lavrov citira Ljubomira Nenadovića i njegovo romantičarstvo o tome pitanju, pa zaključuje da su, u datim okolnostima, prvi Njegoševi redovi morali nastati kao podražavanje narodne pjesme. Lavrov podseća kako je Vuk Vrčević lansirao informaciju da je Njegoš ispjevao prvu pjesmu, deseteračkoga metra, satiričnog tona o nekim ceklinskim svatovima (ponede – čeklički – K. P.), koju je rado pjevao uz gusle. Druga je, navodno, bila Radova, takode deseteračka, pjesma o ratu ruske kraljice Jekatarine II s Turcima. Tome prvom periodu Lavrov pripisuje i pjesmu „Crmnici“, koja se nalazi (s napomenama) u naznačenim Njegoševim *Celokupnim delima*.

Drugi impuls u genezi Njegoševa pjesničkog zrenja Lavrov vidi u Njegoševu kontaktu sa Simom Milutinovićem. Simov dolazak u Crnu Goru Njegošu je, po Lavrovu, prijaio „da ne može više“. Koristeći Ljub. Nenadovića,

Lavrov podseća na poznatu anegdotu o „dvoboju“ između Njegoša i Sima. Fiksirajući 1830. kao prelomnu u Njegoševu životu – Lavrov saopštava da je Njegoš, za trenutak, zapostavio pjevanje, koje je u njemu oživjelo poslije prvoga njegoša putovanja u Rusiju. Po povratku izdaje prvu zbirku pjesama pod simboličnim naslovom *Pustinjak cetinjski* (1834). Pjesme te zbirke nastale su pod jakim utiscima putovanja u Rusiju. Po Lavrovu, „zato ne čudi što je većina pjesama u zbirci posvećena Rusiji“. Lavrov naglašava ode posvećene ruskome caru, a kao kontrast njima stoji oda turskome sultanu. Iz zbirke izdvaja dvije pjesme: „Zarobljen Crnogorac od vile“ i „Crnogorac k svemogućem Bogu“. Lavrov ne vrši stilsko-estetsku analizu pjesama, već se zadovoljava njihovim prepričavanjem. Za posljednju kaže da je pisana „pod opštim uticajem Deržavinove ode *Bog*“. Paralelom pojedinih stihova pokazuje koliko je Njegoš podražavao ruskoga pjesnika.

Iste godine izašla je i druga zbirka Njegoševih pjesama pod naslovom *Lijek jarosti turske*. Izdvajanjem pjesme „Nahije“, za ostale kaže da su „podražavanja narodnih pjesama“.

Pri svođenju prve faze Njegoševa pjesnikovanja pada u oči da je Lavrov visoko ocijenio uticaj Sima Milutinovića na mladoga Njegoša, a zapostavlja uticaj Petra I što ga je vršio na Njegoša u pjesničkome povelju. Vojislav P. Nikčević u disertaciji *Mladi Njegoš* pomjera granicu Milutinovićeve uticaja na Njegoša prema Petru I, ne negirajući, naravno, ni Milutinovićev uticaj. Mi mislimo da je Nikčević u pravu.

Iz prve faze Njegoševa pjesničkog rada jesu i dva rukopisa – *Glas kamenštaka* i *Svobodijada*. Lavrov *Glas kamenštaka* ne spominje, dok je za drugo djelo ustvrdio: „Godine 1835. poema je već bila završena“. Na tu godinu pozivaju se i priređivači Njegoševih djela, a o sudbini tih dvaju rukopisa oni ondje i pišu (knj. I, 293). Iz njihova pisanja vidi se da je *Svobodijadu* izdao Ljub. Nenadović u Zemunu 1854. god. Ako je ostalo poslije toga što nepoznato o *Svobodijadi* – riješio je, koju deceniju unazad, Niko S. Martinović. Nemam pri ruci taj izvor da bih zaključak potvrdio. Lavrovu je bilo poznato Nenadovićevo izdanje *Svobodijade* i njegov petrogradski rukopis. O tome priređivači (navedenih) Njegoševih cjelokupnih djela (knj. I, 299) kažu: „Između tekstova petrogradskog rukopisa i Nenadovićevo izdanje ima izvestan broj razlika; o njima možemo suditi samo na osnovu varijanata koje daje Lavrov u svom delu o Njegošu“, i dalje – „upoređivanjem tekstova Lavrov dolazi do zaključka da je petrogradski rukopis ispravniji od Nenadovićevo izdanje, iako između njih nema bitnih razlika“. Lavrov postavlja pitanje – je li rukopis s koga je Nenadović štampao *Svobodijadu* bio Vladičin original ili nečiji drugi i zaključuje: (...) „što nas dodatno utvrđuje u mišljenju da je kod njega bio original *Svobodijade* ili njen rukopisni pri-

mjerak“. Lavrov prepričava djelo, i tek tu i tamo spominje njegove vrline i nedostatke, koji se ogledaju u izvjesnoj izvještačenosti stila i retorike. On smatra da je poema pisana pod uticajem Mušickoga i Milutinovića. Kaže da se u *Svobodijadi* uticaj „neoklasicizma pokazao u još većoj punoći“, a svoju tvrdnju potkrepljuje navođenjem stihova djela. U zaključku o *Svobodijadi* kaže: „Po njoj možemo suditi i o Vladičinim nastojanjima da upotpuni svoje obrazovanje. Da bi mogao da je napiše, morao je upoznati istoriju Crne Gore. I zaista je u njoj ispričana istorija Crne Gore od vladike Danila do Petra I, pjesnikova prethodnika. Poznavao je i antičku mitologiju i drevnu istoriju.“ S pozivom na odgovarajući izvor Lavrov navodi što je Njegoš rekao Nenadoviću: „Pisao sam je u mlade dane, pa je nijesam uspio napisati kako bih htio, a sad nijesam zdrav i ne mogu da je ispravljam.“

Razdoblje poslije *Svobodijade* u Njegoševu pjesničkom iskazivanju Lavrov je označio Vladičinom poezijom iz četrdesetih godina 19. v., a taj period traje do i s pojavom epa *Luča mikrokozma* (1845). Iz toga razdoblja Lavrov apostrofira pjesmu s epigrafom „Ko si ti...“, zatim pjesmu „Oda suncu, spjevata noću bez mjeseca“, pjesmu o proljeću, „Misao“ i „one Vladičine pjesme kojima je dodirivao nježne strune srca“, pjesmu „Zarobljen Crnogorac od vile“ i sl. Pjesmu s navedenim epigrafom prepričava, a u zaključku kaže: „Ova nas pjesma uvjerava da se istinska pjesnička duša crnogorskoga pustinja odazivala na sve čovječanske strune.“ Lavrov prepričava i „Odu suncu...“, a za pjesmu „Zarobljen Crnogorac od vile“ kaže da počinje lijepom pjesničkom slikom. Za onu pjesmu o maju, Lavrov kaže da Njegoš „kao vjerni sin prirode, odaje počast oštećanju koje u nama izazivaju ljepote majke prirode“. S pozivom na Medakovića i M. Bana, Lavrov spominje i Njegoševe ljubavne pjesme, a s pozivom na jednoga Čeha navodi pjesmu „Noć skuplja vijeka“. U vezi s posljednjom pjesmom Lavrov kaže: „Neka mjesta u *Gorskome vijencu* (lik Fatime, snahe Milonjića) navode nas na pomisao da su se izgubljene Vladičine pjesme isticale visokom vrijednošću.“

Za pjesmu „Misao“ Lavrov kaže da „nas uvodi u krug pitanja i sumnji koje su u to vrijeme okupirale Vladičine misli“. Rekavši da pjesnika u pjesmi zanima „međusobni odnos duhovnog i čulnog načela“, nastavio je s prepričavanjem pjesme, ali kratko. Kao da je žurio prema epu *Luča mikrokozma*. U vezi s tim epom Lavrov konstatuje: „U stihovima koji služe kao uvod u poemu posvećenu Milutinoviću, nailazimo na izraz istoga raspoloženja kojim je prožeta upravo navedena pjesma „Misao“.“ Parafrizirajući uvodni dio poeme, Lavrov kaže: „Odmah za uvodom slijedi sama poema, čiji je sadržaj pozajmljen iz Miltonova *Izgubljenog raja*.“ On konstatuje da se ne zna kojim se prijevodom Njegoš služio, dopušta da je čitao neki prijevod na ruski ili čak francuski. Konstatuje da se poema sastoji od šest pjevanja, a potom nastavlja

da prepričava pjevanja. Izlažući, Lavrov je upućivao u fusnotama na paralelnost sa stihovima iz *Izgubljenoga raja*. Opšti je njegov zaključak da se „zaista i u tome Vladičinu djelu vidi iskra originalnoga pjesničkog talenta“. Lavrov nije dublje zalazio u svijet toga Njegoševa djela, pa je njegova analiza ostala na nivou osrednjosti. Nadmašio ga je naš V. Pavićević.

Treću glavu studije o pjesničkome opusu vladike Rada, Lavrov je započeo motom – stihovima iz *Šćepana Maloga*:

Natežite žice na guslama

Jošt ne znate što ste uradili

Dok čujete od vješta guslara,

što je nagovijestilo autorovo sučeljavanje s Njegoševim *Ogledalom srpskim* (1846), zbornikom narodnih pjesama. Lavrov piše o Njegoševim zaslugama za sakupljanje etnografskoga materijala, pomoći koju je u tome poslu ukazao Vuku Karadžiću i značaju *Srpskog ogledala* u nizu drugih zbornika narodne poezije. Lavrov citira Njegoša: „Naše narodne pjesme ne trebaju nikakva predgovora za svoju preporuku, jer sad hvaliti ih pred svijetom, to bi bilo povtoravati ono što su već davno o njima kazali mnogi i naši i slavjanski i drugih naroda, naučeni ljudi, koji su ih pravedno pohvalili i u zvijezde podigli, a neki i usporedili ih sa Omirovim i Osijanovim pjesmama.“

Ruski naučnik misli da su Njegoševo interesovanje za narodnu poeziju probudili pjesnikovi susreti s Vukom Karadžićem i Simom Milutinovićem. On citira Vukovu posvetu *Srpskih narodnih poslovice* (1836), čime potkrepljuje Vukovu zahvalnost Njegošu u vezi sa skupljanjem poslovice u Crnoj Gori. Prva Lavrovljeva ocjena *Ogledala srpskog* jeste da „Vladičin zbornik u potpunosti zadovoljava zahtjeve estetske kritike“. U prikazu toga zbornika donio je bogat materijal, koji je vjerovatno već iskorišćavan od strane proučavalaca Njegoša i osobito narodne poezije. Što je čije u tome zborniku, đe je što objavljeno i kakve su vrijednosti objavljenoga – sve se to vidi iz Lavrovljeve analize. On je pouzdan naučnik, pa umjesto našega zadržavanja na njegovim analizama skrećemo zainteresovanima pažnju na to što Lavrov nudi. U zaključku ćemo citirati Lavrova: „Izdavanjem toga zbornika Vladika je učinio veliku uslugu srpskoj književnosti. Crnogorske riječi koje su ušle u drugo izdanje rječnika Vuka Stefanića Karadžića u najvećem broju slučajeva uzete su iz *Ogledala srpskog*. Ne treba govoriti kakav bogat materijal te pjesme nude za izučavanje crnogorskoga načina života.“

I četvrtu glavu posvećenu Njegoševu djelu Lavrov je započeo motom – stihovima P. Preradovića:

„...U rodu na vječna vremena

Svježa će ti ostat uspomena

I svjež gorski vijenac ti na liesu.“

Ta cjelina Lavrovljeve knjige posvećena je *Gorskome vijencu* i *Šćepanu Malome*. U uvodnome dijelu naznačio je središnje tačke, o kojima u *glavi* raspravlja, a to su: „Posveta *Gorskoga vijenca* Karađorđu. – Siže djela. – Prevladavanje narodnih elemenata u njemu. – Vjernost prikazivanja načina života Crnogoraca. – Subjektivni element u *Gorskome vijencu*. – *Gorski vijenac* iz ugla forme. – Ocjene srpske kritike toga Vladičina djela. – *Šćepan Mali*. – Siže djela. – Prikaz sadržaja. – Odnos dvaju djela. – Vladičino putovanje u Italiju i posljednje njegove pjesme.“ U uvodnome dijelu autor naglašava da se Njegoš tim djelima, poslije zanosa religioznim osećanjima ispoljenim u *Luči*, okrenuo nacionalnim temama. Lavrov konstatuje da crnogorske istorijske teme Njegoša nikad nijesu napuštale, pri čemu podseća na završne stihove posvete *Luče*.

Lavrov konstatuje da je Njegoš u *Gorskome vijencu* prikazao „najvažniji događaj u novijoj crnogorskoj istoriji, čiji je glavni junak bio vladika Danilo Petrović Njegoš, prvi mitropolit iz porodice Njegoš“. Temu djela Lavrov dovodi u istorijski kontekst, kad je Crnoj Gori prijetila opasnost od islami-zacije. On saopštava da je pjesnik djelo posvetio Karađorđu, odnosno prahu oca Srbije. Sumnja u Medakovićevu tvrdnju da je Njegoš navodno u početku namjeravao da djelo posveti knjazu Milošu i podseća da se Njegoš još u *Pustinjaku cetinjskom* sa zanosom izražavao o Karađordevim podvizima. K tome ističe da je Njegoš 1839. god. kupio sablju koja je ostala poslije Karađorđa, a da je 1840. napisao pjesmu „Sablja besmrtnoga vožda Karađorđa“. Tu pjesmu i prepričava. Naznačivši de je Njegoš prvi put nazvao Karađorđa „ocem otačestva“, produžava k informaciji da „Godine 1845. uz zbornik *Ogledalo srpsko* bio je štampan i portret Karađorđa“. Lavrov prepričava uvodni dio „Posvete“ u kome se Karađorđe poredi sa slavnim ratnicima svojega doba. Oспорava i Medakovićevu tvrdnju da su mjesta u kojima su sada tačkice „sadržala pohvalu podviga kneza Miloša“. U fusnoti citira Ljubišu koji kaže: „Ja sam se starao da iznagjem one stihove Posvete prahu oca Srbije, što je prvome izdanju ukinula ugasna cenzura; ali uprkos svakog truda moga evo na žalost opet ona izlazi onako nedopunjena i osakaćena“. To pitanje Lavrov zaokružuje: „Da je posveta bila predviđena za kneza Miloša, bilo bi prirodnije videti njegovo ime na prvome mjestu“.

Prelazeći na tekst *Gorskoga vijenca*, Lavrov je, uglavnom, primijenio metodu prepričavanja sadržaja, primjenjivanu i u analizi prethodnih pjesama. Rijetko je istupao s komentarom ili širom estetskom analizom, pa u ovome dijelu nema novina i nepoznatih stvari na kojima bi se valjalo zadržavati. Tek poneđe, da bi izbjegao monotoniju, upadne u prepričavanje naznakom o čemu se radi, ali to nijesu pravi komentari. Palo nam je u oko da je stih „ko na brdo, ak’ i mǎlo stoji“ on parafrazirao u „ko makar malo stoji na brdu“ –

čime je riječ *malo* protumačio kao *prilošku* a ne kao *pridjevsku* odrednicu. I najtamnije mjesto *Gorskoga vijenca* (st. 2290–2293) ostavio je bez komentara, mada je mogao o njemu nešto kazati u okviru napomene da „pjesnika najviše zaprepašćuju transformacije koje se dešavaju na zemlji“. Donio je kompletnu „tužbalicu“ sestre Batrićeve, za koju kaže da ju je, zbog ljepote, Vuk unio u svoju knjigu *Život i običaji naroda srpskoga*. Ističući narodnost *Gorskoga vijenca*, Lavrov kaže da su „narodna vjerovanja, znamenja, poslovice i izreke našli ljubazan prijem“ u tome djelu. Pukim previdom (ili štamparskom greškom) rečeno je da se „posljednji javlja Vuk Mićunović“, umjesto Mandušić.

Lavrov nije posebno govorio o kolima u *Gorskome vijencu*, nije karakterisao likove poput Pavla Popovića, od ženskih likova izdvojio je Fatimu i snahu bana Milonjića. Još mnogo toga fali u njegovoj analizi *Gorskoga vijenca* što izlazi iz okvira ovoga teksta. Rekao je da je „razumljivo što visoke vrijednosti *Gorskoga vijenca* izazivaju samo pohvalne ocjene srpske kritike“. Od kritičara je spomenuo Ristića, Novakovića i Vulovića. Jedan od njih je rekao da je *Gorski vijenac* „veličanstvena nacionalna pjesma, koja u dramskoj formi pjeva“ o progonu neprijatelja iz Crne Gore. Temu djela „istragu poturica“ Lavrov ne stavlja među navodnike, što znači da se opredjeljuje za istoričnost događaja. On u zaključku saopštava: „Sloven koji pročita *Gorski vijenac* obraduje se zbog junaštva braće koji su slavno izašli iz borbe, bez obzira na sve teške uslove.“ I dalje: „I zaista, *Gorski vijenac* na svakoga čitaoca ostavlja jak utisak. Crnogorac na svakoj njegovoj stranici ili u majstorskim stihovima nailazi na predanje o slavnim podvizima svojih predaka (npr. boj na Čevu i sl.), ili živim bojama ovjekovječeni običaj domovine (npr. Badnje večer), ili divnu sliku crnogorske prirode (npr. opis Lovćena, obavijena oblacima, koji potresaju munje i gromovi), ili britku poslovicu i izreku sačuvanu onako kako se čuje iz usta naroda. Iz njega Crnogorci bolje od svega mogu da shvate duh svoje istorije, značaj Crne Gore u prošlosti i nade koje može očekivati od toga neprikosnovenog ognjišta srpske nezavisnosti u budućnosti.“

Po Lavrovu, pojava cara samozvanca, u ličnosti Šćepana Maloga, poslužila je Njegošu za siže djela pod naslovom *Šćepan Mali*. Zainteresovan za tu temu Njegoš se 1847. god. zaputio iz Beča u Mletke i onde u arhivu našao bogat materijal za temu koja ga je zaokupljala. Lavrov citira Njegoša što je o tome predmetu rekao u predgovoru djela. Pominjanje Mazepe u Njegoševu predgovoru navelo je Lavrova da u fusnoti kaže da je „vrlo vjerovatno da je Vladici bila poznata Bajronova poema *Mazepe*“. Za Lavrova je *Šćepan Mali* drama u kojoj se prvi čin dešava na Cetinju, drugi u logoru rumelijskoga vezira na Čevu, treći opet na Cetinju, četvrti na Cetinju, a peti čin u Skadru.

Lavrov saopštava da je samozvanac iskoristio lakomislenost Crnogoraca i njihovo vjerovanje da se među njima nalazi ruski car Petar III. Portret toga cara koji se nalazio u Mainama, a bio sličan došljaku, dodatni je razlog da Crnogorci prihvate Šćepana kao ruskoga cara. U prepričavanju sižea djela Lavrov izdvaja vladiku Savu i Teodosiju Mrkojevića kao protivnike vjerovanju o pojavi ruskoga cara, koji pokušavaju urazumiti glavare i narod, ali uzalud – ne uspijevaju. Šćepan koristi zbunjenost i nameće se kao vladar. U obraćanju Crnogorcima on se raduje što je utočištu junaka suđeno da postane i utočište careva. Upozorenja sa strane (pismo ruskoga poslanika u Carigradu) da se radi o prijevari ostaju bez efekta, ni pokušaji Save i Mrkojevića da ga ospore ne postižu cilj. Ni pojava kneza Dolgorukova, koga carica Jekaterina šalje da Crnogorce pozove na učešće u ratu s Turcima i da razotkrije samozvanca, ne postiže očekivane rezultate, osim što su Crnogorci bacili Šćepana u tamnicu, a potom ga oslobodili. Lavrov imenuje potkupljenoga Grka Konstantina Paljikardu kao izvršioca atentata na Šćepana.

Lavrov napominje da je na vatrene Crnogorce snažan osećaj da je među njima ruski car imao uticaja i potencira njihov razvijen osećaj gostoprimstva, koji im ne dozvoljava da ne pruže utočište i slabijoj osobi, a kamoli ne ruskom caru. „Nema ničega čudnog“, kaže Lavrov, „što je u tome slučaju narod dao mašti na volju i što na njega nije djelovalo nikakvo buđenje“ i pri tome citira poslovicu o babinu snu.

Po Lavrovu *Šćepan Mali* se „odlikuje vjernim prikazivanjem crnogorskoga načina života, patriotskim oduševljenjem (...) te izvanrednim izvođenjem pjesama kola u narodnome duhu“. On navodi refren „Crnogorac pob’jediti“ kojim se završavaju kola prvoga čina drame, čime potencira crnogorsko slobodarstvo. Lavrov je mišljenja da u djelu ima scena koje nemaju direktnu vezu s temom, pri čemu apostrofira pjesme. Po njemu „to suviše uvođenje lirskoga elementa šteti vrijednosti drame“. Što se tiče likova, oni su po Lavrovu slabo razvijeni. Subjektivne crte unesene u likove vladike Danila i igumana Stefana iz *Gorskoga vijenca* Lavrov vidi u *Šćepanu Malome* u liku Teodosije Mrkojevića.

Govoreći o *Šćepanu Malome* kao književnome djelu, Lavrov saopštava i ovo: „Za nas, Ruse, ova drama je naročito interesantna u tom smislu što su u njoj od svega bolje opisani društveni odnosi koji povezuju Rusiju i Crnu Goru. Sam uspjeh samozvanca objašnjava se očaranošću koje je kod svega stanovništva Balkanskoga poluostrva, a naročito Crne Gore, izazivalo ime ruskoga cara, moćnoga protivnika Osmanlija, sljedbenika Vizantije, pokrovitelja pravoslavlja.“ On dalje navodi što su o *Šćepanu Malome* kazivali Ristić, M. Ban, Ljub. Nenadović i sam Njegoš. Svi daju prednost *Gorskome vijencu*, uključujući i Njegoša. Jedino je ruski slavista Makušev visoko cijeo-

nio Njegoševu dramu *Šćepan Mali*. Čini se da se pritom rukovodio sadržajem drame. I Lavrov kaže da se nedostaci *Šćepana Malog* iskupljuju vrijednošću sadržaja.

Lavrov saopštava da je period od 1844. do 1848. godine „bio najblistaviji u Vladičinu poetskom stvaralaštvu“. Uz već spominjane pjesme „Misao“ i „Ko si ti“, spominje i: „Pozdrav rodu iz Beča“, zatim „Vladika P. P. Šturu“ i „Sprovod prahu S. Milutinovića“. U vezi s tim pjesmama zaključuje da su sve prožete patriotskim ošecanjima i velikim uvažavanjem prosvjećenja na načelima izvornosti. Prepričava „Pozdrav rodu“ i kaže da je Njegoš stajao „iznad ortografskih sporova“. Ne zaboravlja da je Njegoš uvijek bio daleko od uskih pogleda vjeroispovijesti i da je načelo narodnosti uvijek stavljao iznad načela vjeroispovijesti. Lavrov ističe: „Svoj sveslovenski patriotizam više no jednom izrazio u svojim pjesmama“ i u tome smislu prepričava njegovu pjesmu posvećenu Aleksandru Popovu, ruskome publicisti koji je 1842. god. bio u Crnoj Gori. Po Lavrovu političke okolnosti 1848. i 1849. g., vjerovatno, predstavljaju „razlog Njegoševa ćutanja“ u tome vremenu. Put u Italiju 1850. god. radi poboljšanja zdravlja oživio je Njegoša. O tome Lavrov kaže: „Da je Vladika imao sreće da poboljša svoje zdravlje, putovanje u Italiju, vjerovatno, ne bi ostalo bez uticaja na njegovo pjesničko stvaralaštvo. Ali, i pored bolesti, Vladika je iz toga vremena za sobom ostavio dvije pjesme: „Rim“ i „Pošeta Pompeji“. Prva slovi u navedenim Njegoševim djelima pod naslovom „Radi čovjek sve što radit može“, a druga pod naslovom „Polazak Pompeja“. O Njegoševim utiscima iz Italije Lavrov upućuje na pismo „učitelju u Trstu, Vladislavljeviću“, a mi dodajemo i pismo Vuku Karadžiću (1850), datiranom „Mletke, na Božić latinski“. Interesantna stvar – Lavrov iz ovoga perioda ne spominje Njegoševe pjesme „Kula Đurišića“ i „Čardak Aleksića“, izašle u Beču 1850. god. Uradio je to u vezi s drugim materijalom i na drugome mjestu.

Lavrov notira Njegoševu smrt u oktobru 1851. god. i u zaključku kaže: „Otišao je u grob u cvijetu svog pjesničkog talenta. Njegova pjesnički nastrojena duša izabrala je još za života ne manje poetsko mjesto za upokojenje smrtnih ostataka, i pri pogledu na njegov voljeni vrh Lovćena, toliko puta opjevanoga s posebnom ljubavlju i ošecanjem u njegovim djelima, mala, jedva primjetna oku kapela podseća putnika da s toga vrha okom koje voli Crnu Goru mazi duh najboljega od njenih sinova“. Nema što – Lavrov je s pijetetom sahranio Njegoša, o kome je napisao jednu od najčuvenijih monografija.

Posljednja glava Lavrovljeve studije o Njegošu ima naslov: „Može li se poema *Smrt Smail-age Čengića* ubrojiti u djela vladike Petra II Petrovića Njegoša?“ Kako se iz naslova vidi, ta glava odudara od dosadašnje analize Njegoševa života i književne aktivnosti i mi bismo je rado zaobišli da i u njoj nije u pitanju Njegoš. U početku saopštava godinu izlaska Mažuranićeva epa,

a potom, prelaskom na stvar, navodi i vrijeme kad se kao pitanje pojavila vijest o naznačenome predmetu. Vijest, naravno, vezuje za Ljub. Nenadovića i god. 1868–1869, kad se Nenadovićev podatak pojavio i u kojem časopisu. Lavrov iznosi i mali istorijat čitave stvari, a potom primjenom jedino ispravne metode – komparacijom – analizira problem, određujući se, naravno, prema njemu. Lavrov saopštava: „Najprije ćemo grupisati sve razloge zbog kojih, po našem mišljenju, nije moguće *Smrt Smail-age Čengića* uvrstiti u Vladičina djela, a zatim ćemo navesti dokaze u korist toga da u obradi sadržaja o pogibiji Smail-age koji je došao do nas imamo posla sa upravo Mažuranićevim djelom, a ne koga drugog.“

Lavrov prije drugoga ističe Njegošev realizam. Za Mažuranićev ep kaže da se u njemu nalazi „romantično i narodno, izvještačenost i jednostavnost, uzvišenost i neusiljenost“. Saopštava da je Mažuranić sadržaj obradio potpuno slobodno, pri čemu je crnogorskoga glavara Novicu preobratio u „poturicu“. Po Lavrovu „Vladika nikad sebi ne bi dozvolio takvo odstupanje od stvarnosti“. Ni završna scena nije napisana u Vladčinu duhu. Lavrov daje prigovor i na profil Mažuranićeva sveštenika i akt pričešća čete. Ističe da i odmaranje Mažuranićeve čete odudara od slike u crnogorskim narodnim pjesmama, te da Mažuranić često poseže za preuveličavanjem, a da je Njegoša od takvih krajnosti sačuvao umjetnički osećaj mjere i jednostavnost narodne poezije. Lavrov daje primjedbu Mažuranićevoj upotrebi poređenja, gomilanju glagola, ponavljanju upotrebe imenica i pridjeva, neadekvatnim epitetima i sl. Za jezik *Smrti Smail-age Čengića* kaže da je pun arhaizama i provincijalizama. Što se tiče metra u Mažuranićevu epu, Lavrov ističe neujednačenost i nejednakost. Poriče Markovićevu tvrdnju da Mažuranić mijenja metar iz estetskih razloga. U posezanju za Mažuranićevim pjesničkim jezikom Lavrov upućuje na Gundulića, u čijem je epu Mažuranić napisao dva pjevanja. Lavrov zaključuje: „Sva dosad navedena svojstva koja odlikuju *Smail-agu Čengića*: odstupanja od vjernoga prikazivanja crnogorskoga života, preuveličavanja u duhu romantizma, otmjenost stila, neorganizovanost stiha, arhaizmi u jeziku – sve to skupa ukazuje prije na Mažuranića kao na autora *Smail-age*“. On ukazuje i na sličnost stihova kod Mažuranića i Njegoša:

Npr. kod Mažuranića:

„Boj se onog, ko je viko
Bez golema mrijet jada“;

U Šćepanu Malom:

„Običaj je svagda crnogorski
Nit se plašit ni klonuti duhom,
U mukama najvećim pjevati,
Strašne rane prenosit bez suze.“

Ili

Kod Mažuranića:
„Vidi mu se mrijet mu se neće
A jest nešto što ga naprijed kreće.“

U *Gorskome vijencu*:

„Mrijet neće dok svijeta traje.“

Ili

Kod Mažuranića:

„Sramota je takvome junaku
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja.“

U *Gorskome vijencu*:

„Sramota je sivome sokolu
Ćerat dugo jato jarebica
Pa za sebe ne ulovit ništa.“ Itd.

U dodatku Lavrovljeve studije nalazi se i dvadeset jedna Njegoševa pjesma.

Svođeci pričanje o Lavrovu i njegovu djelu o Njegošu, imamo reći ovo: Vojislav P. Nikčević, u studiji *Mladi Njegoš* (str. 221–222) kaže: „Među proučavaoce koji su o poeziji mladog Njegoša prvi pisali na široj, naučnoj osnovi, svakako spada i P. A. Lavrov. Razmatrajući u drugom dijelu svoje monografije njegovu cjelokupnu književnu djelatnost u okviru pomenute teme obratio je posebnu pažnju i na stvaralaštvo mladog Njegoša. U stvari, u tom dijelu studije on je dao književno-istorijski presek pjesnikova razvoja od najranijih tvorevina pa sve do pojave glavnih djela. Poslije ukazivanja na uslove u kojima se razvijao talenat mladog Njegoša Lavrov fiksira uticaj usmene narodne poezije na njegovo pjevanje, pobliže – njegova najranija podražavanja narodne deseteračke poezije. Rezultate do kojih je došao temelji na primjerima pojedinih pjesama.“ I dalje: „Kad se uzme u obzir da je Lavrovljeva studija jedno od prvih studioznijih djela o Njegošu, kao i vrijeme u kojemu je nastala, odnosno nivo razvoja što ga je nauka o književnosti imala

krajem prošlog stoljeća, onda nedostaci u njoj, koji su najviše metodološke prirode, bivaju potpuno shvatljivi. Ovo tim prije ako se ima u vidu da su mnogi sudovi što ih je donio o Njegošu i njegovu književnom djelu i danas održivi.“

Kritika naglašava da je knjiga o kojoj ide riječ pisana na osnovu arhivske građe, naročito njen prvi dio. Istorijska dokumentacija sputava subjektivizam i proizvoljnost i daje pečat naučnosti tekstu koji autor piše. Ta dokumentacija nosi patinu izvornosti i trasira puteve intelektualne aktivnosti, onemogućava krivotvorstvo i potencira istinu. Naravno, i njeno korišćenje zahtijeva korektnost interpretacije i visok nivo intelektualnog poštenja, bez čega prave istine nema. Lavrov je koristio, prije svega, Njegošev *Ishodjaščij Žurnal* i svako od njegovih pisama (Njegoševih) može se uporediti sa, danas sredenom, Njegoševom prepiskom u okviru pjesnikovih sabranih djela. Kako se vidi, bila mu je na raspolaganju i arhiva (odgovarajuća) dubrovačkih knjiga. Zato njegovo djelo nije samo literarne prirode, već i naučno u mjeri koju građa zahtijeva.

Književna kritika naglašava da je Lavrovljeva studija o Njegošu, kad se pojavila, predstavljala pravo remek djelo, u svojoj vrsti. To i voluminoznošću i naučnim aspektom. Nije previše zalazio u filozofski aspekt *Luče mikrokozma*, niti je analizirao likove Njegoševih djela – što se može tumačiti strahom od opširnosti ili čuvanjem, da, u slučaju *Luče*, ne zađe u prostor koji mu ne odgovara. Iz bogatih fusnota njegove knjige vidi se da mu je bila poznata sva prethodna građa o Njegošu, kao i crnogorsko narodno pjesništvo. I u tome je jedna od vrijednosti njegove knjige. Nije zalazio ni u filozofski sloj Njegoševa djela, onako kako je to radio M. Đilas ili V. Pavićević.

Lavrovljeva studija o Njegošu je najcitiranija knjiga nastala o najvećem crnogorskom pjesniku i misliocu. Nju citira i autoritativna Redakcija (naznačenih) Njegoševih sabranih djela, a u naše vrijeme i nješkoolog V. P. Nikčević. Iako se u nekim aspektima tekst ove knjige doživljava kao staromodan, on je značajan kao kulturni raritet i riznica naučnih vrijednosti. Savremena nješkoologija obogaćena je djelima V. Pavićevića, P. Popovića, Mil. Đilasa, Spasića, Vojislava P. Nikčevića, Slobodana Tomovića i tolikih drugih, ali je Lavrov neprevaziđen i uvijek dobro došao pri ruci. Institutu za crnogorski jezik i književnost ova knjiga služi na čast.

P. A. LAVROV AND HIS STUDY OF NJEGOŠ

The paper aims to introduce the general public to the famous Russian philologist of the late nineteenth and early twentieth century, academician P. A. Lavrov, with a special emphasis on his monograph entitled *Petar II Petrović Njegoš, Vladika of Montenegro and His Literary Work*. The author of the paper views Lavrov as the founder of Njegošology, as well as one of the most important interpreters of Njegoš's literary work. The paper presents a detailed review of the Lavrov's monograph, which is often quoted by the authoritative Editorial of Njegoš's Collected Works, famous Njegošologist V. P. Nikčević and others. Although some aspects of the book are perceived as old-fashioned, it is an important cultural and scientific rarity. Modern Njegošology has in the meantime been enriched by the works of V. Pavićević, P. Popović, Mil. Đilas, Spasić, Vojislav P. Nikčević, Slobodan Tomović and many others, but Lavrov's work remains unsurpassed.

Key words: *Petr Alekseevich Lavrov, Petar II Petrović Njegoš, history of literature, Njegošology*